

Europejskie wartości kulturowe w kontekście aksjologii zrównoważonego rozwoju

European cultural values in the context of the axiology of sustainable development

Aleksandra Kuzior

DOI: 10.17846/SS.2020.5.2.3-13

Abstract

The article deals with the issues of cultural values of contemporary Europe and is a short comparative study in relation to the values of the concept of sustainable development. In particular, it emphasizes the value of freedom and the related with it responsibility. Due to the fact that contemporary Europe is a multicultural mosaic in which individual actors interact with each other in a variety of ways, the article also highlights the value of tolerance in its various manifestations, from negative and positive tolerance to the affirmation of „otherness“. However, with regard to contemporary Europe, it cannot be said that it is tolerant, fair and responsible. In assumptions and legislation, Europe meets these criteria, but in the practice of everyday life it looks very different.

Keywords: cultural values, sustainable development, axiology, freedom, responsibility, tolerance

Wprowadzenie

Wartości kultury europejskiej kształtowały się na bazie dwóch podstawowych źródeł: Biblii i kultury antycznej. Współczesna Europa to obecnie chyba najbardziej zróżnicowany kulturowo kontynent świata, przez wieki bowiem przyciągała, przyjmowała i asymilowała inne kultury. Z tego też powodu można za Z. Baumanem nazwać Europę „miejscem

narodzin transgresywnej cywilizacji” (Bauman 2005, 14). Czy zatem w tak zdefiniowanej przestrzeni kulturowej Europy można znaleźć wartości, które nazwać można wartościami europejskimi? Czy można zdefiniować czym jest kultura europejska? L. Kołakowski przekonuje, że nie sposób zdefiniować kultury europejskiej, stosując kryteria geograficzne, chronologiczne czy teściowe bez zastosowania jednocześnie kryteriów oceniających. Sądy oceniające, choć bywają kwestionowane, wskazują niepowtarzalną wartość i wyższość kultury europejskiej. I jak podkreśla autor eseju *Szukanie barbarzyńcy. Złudzenie uniwersalizmu kulturowego*, „są (...) powody, by wyższość tę określić i afirmować bez wstydu” (Kołakowski 2010, 273).

Z. Bauman podkreśla, że współczesny świat potrzebuje Europy wyposażonej w poczucie globalnej misji, dającej przykład przestrzegania praw człowieka (Bauman 2005, 57). W preambule *Karty praw podstawowych Unii Europejskiej* czytamy, że „Unia jest zbudowana na niepodzielnych, powszechnych wartościach godności osoby ludzkiej, wolności, równości i solidarności; opiera się na zasadach demokracji i państwa prawnego” (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT>).

I chociaż Unii Europejskiej nie możemy utożsamiać z całą Europą, *Karta praw podstawowych*, eksponuje te wartości, które należy uznać za podstawowe wartości kultury europejskiej.

Wartości kultury europejskiej

Można przyjąć, że trzon wartości kultury europejskiej stanowią: godność człowieka, wolność, równość, solidarność, demokracja i poszanowanie prawa, ale także odpowiedzialność, sprawiedliwość i tolerancja. W literaturze przedmiotu odnajdujemy różne klasyfikacje wartości kultury europejskiej, poszerzające katalog wymieniony powyżej. Przykładowo G. Żuk wyróżnia:

1. Wartości absolutne: prawda, dobro, piękno i Bóg.
2. Wartości osobiste: życie, wolność i godność.
3. Wartości wspólnotowe: rodzina, wspólnota i religia.

A także wartości wspólnotowe dominujące obecnie w kulturze Zachodu: pluralizm, demokracja i tolerancja (Żuk 2016, 116).

Klasyfikację tę można uzupełnić dodając wartości, które istotne są z punktu widzenia wychowania: altruizm, tolerancja, odpowiedzialność,

wolność i sprawiedliwość (Łobocki 2005, 108-118). Wartości te zaliczyć można zarówno do wartości wspólnotowych, jak i wartości osobistych.

Przywołując klasyfikację L. Dyczewskiego można wyodrębnić:

1. wartości dotyczące człowieka jako osoby,
2. wartości dotyczące aktywności człowieka w poszukiwaniu sensu życia,
3. wartości związane z poznaniem i dążeniem do prawdy
4. wolność i poszanowanie godności,
5. wartości związane z postępem, zmianą i rozwojem społecznym oraz kształtowaniem środowiska przyrodniczego,
6. otwartość na „inność” i altruizm,
7. przenikanie wartości idealizmu i materializmu, fideizmu i sceptycyzmu oraz agnostycyzmu,
8. religijność (Dyczewski 1993, 90-9; Świątkiewicz 2002).

L. Dyczewski przekonuje, że wartości są esencją każdej kultury i na ich podstawie można ocenić kondycję danej kultury. Akcentuje także kryzys wartości, który pojawił się po transformacji '89 roku w Polsce, chociaż powszechny konsumpcjonizm tamtych czasów ogarnął nie tylko Polskę, ale całą Europę (Dyczewski 1993). Ostatnie dekady jasno uświadomiły, że z kryzysem wartości kultury europejskiej zmagamy się do dnia dzisiejszego. Z tego powodu ważna w rozwoju współczesnego człowieka jest edukacja humanistyczna, w tym edukacja do wartości (Zozulaková 2018), by pozwolić przetrwać Europie w jej humanistycznym kształcie, afirmującym godność człowieka.

W obręb wartości kulturowych Europy należałoby włączyć także pamięć. W. Świątkiewicz przekonuje, że „Pamięć jest kulturową wartością, aksjologicznym podłożem, bez którego nie sposób sobie wyobrazić życia społecznego w jego licznych postaciach...” (Świątkiewicz 2020, 42). Europa naznaczona wieloma tragediami potrzebuje tej wartości, by kreować teraźniejszość, wyciągając wnioski z przeszłości dla programowania lepszej przyszłości.

W oparciu o badania empiryczne wśród studentów W. Świątkiewicz przedstawia także, charakterystykę współczesnego Europejczyka nakreśloną w odpowiedziach respondentów, według których Europejczyk:

- to z reguły chrześcijanin, który nie jest obojętny wobec drugiego człowieka i ciekawy zjawisk otaczającego go świata,

- posiada odpowiednią kulturę polityczną,
- uznaje, że człowiek jest najwyższą wartością,
- jest tolerancyjny,
- przejawia postawę altruistyczną,
- posiada zdolność empatii,
- jest dobry i mądry,
- jest wolny i szanujący prawo,
- jest przywiązany do tradycji, historii i kultury swojego narodu, ale otwarty na nowe doświadczenia i inne kultury (Świątkiewicz 2002, 23-24).

Własne badania autorki na populacji 520 studentów różnych kierunków studiów Wydziału Organizacji i Zarządzania Politechniki Śląskiej (2019) wykazały, że najważniejszą wartością dla młodych ludzi w przedziale wiekowym od 18-26 lat jest rodzina, a następnie dobra atmosfera w pracy oraz zabezpieczenie finansowe. Wartości takie, jak: wolność, odpowiedzialność, sprawiedliwość czy tolerancja rzadko pojawiały się w wyborach studentów. Pytanie było jednak ukierunkowane na wartości indywidualne, cenione najbardziej przez młodych ludzi. Dyskusja zorganizowana w poszczególnych grupach respondentów bezpośrednio po przeprowadzeniu ankiety audytoryjnej wykazała, że młodzi ludzie uznają wolność, odpowiedzialność, sprawiedliwość i tolerancję za fundamentalne wartości kultury europejskiej, chociaż nie uświadamiają sobie potrzeby mówienia i rozwijania tych wartości, uznając je za oczywiste. Ostatnie lata pokazały jednak, że nic nie jest oczywiste, że wolność nie jest dana raz na zawsze, że niektórzy wolność rozumieją raczej jako samowolę i chcą się nią cieszyć zapominając o odpowiedzialności, że sprawiedliwość nie zawsze jedno ma imię, że tolerancja pięknie opiswana jest na kartach książek i w dokumentach programowych, a rzeczywistość często pokazuje absolutny jej brak.

Trzeba pamiętać o tym, że Europa jest wielokulturową mozaiką, w której poszczególni aktorzy wchodzą ze sobą w różnorodne interakcje. Wielokulturowość wymaga otwarcia na „innego” i dialogu z „innym”, a podstawą dialogu są właśnie takie wartości, jak: odpowiedzialność, sprawiedliwość i tolerancja. W wielokulturowym świecie szczególnego znaczenia nabiera tolerancja, jako wartość warunkująca otwartość na inność. Rozumienie pojęcia tolerancji i jej praktyczne przejawy

ewoluowały w ciągu wieków od postaw tolerancji negatywnej, określanej także mianem biernej lub formalnej, po tolerancję pozytywną zwaną też czynną lub treściową, czy nawet afirmację inności, przejawiającą się w entuzjastycznej aprobacie dla odmienności (Lazari-Pawłowska 1984; Walzer 1999, 22).

Czy współczesna Europa jest tolerancyjna, sprawiedliwa i odpowiedzialna? W założeniach i legislatywie – tak. W praktyce wygląda to różnie. Ujawniło się to m.in. w dobie kryzysu migracyjnego i związanych z nim problemów wewnętrznych Europy. H. Ciążela wskazuje, że nastąpiła wówczas kompromitacja tradycyjnej, opartej na współczuciu, etyki Zygmunta Baumana i Alaina Finkelkrauta (Ciążela 2017, 109-121).

Aksjologia zrównoważonego rozwoju

Zrównoważony rozwój to koncepcja, narodziny której należy wiązać z kryzysem ekologicznym lat 60. XX wieku. Jednak sama idea zrównoważonego rozwoju ma wcześniejsze korzenie i wywodzi się z leśnictwa (Hans Carl von Carlowitz). Rozważając zagadnienia aksjologii zrównoważonego rozwoju odnoszę się do koncepcji zrównoważonego rozwoju i podstawowych dokumentów konstytuujących tę koncepcję, przede wszystkim do Deklaracji Sztokholmskiej (1972), raportów przygotowywanych na zlecenie Klubu Rzymskiego, przede wszystkim dwóch pierwszych: *Limits to Growth* (Meadows et al. 1972) oraz *Mankind at the turning point* (Mesarović, Pestel 1974), Raportu Brundtland *Our Common Future* (1987), Deklaracji z Rio (1992), Agendy 21 (1992); Deklaracji z Johannesburga (2002); Implementacyjnego Planu z Johannesburga (2002); *Future we Want* (2012), nowej Agendy na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030 (2015).

Analiza podstawowych dokumentów konstytuujących koncepcję zrównoważonego rozwoju oraz raportów i opracowań dotyczących tego zagadnienia wykazała antropocentryczne ukierunkowanie koncepcji (spośród przywołanych wyżej dokumentów i opracowań jedynie Deklaracja Sztokholmska ma ekocentryczne inklinacje). Tak więc można wskazać, że koncepcja zrównoważonego rozwoju eksponuje różnorodne wartości dotyczące człowieka i społeczności ludzkich. Do najważniejszych zaliczyć należy: sprawiedliwość, odpowiedzialność, wolność, godność, demokrację, życie i jakość życia, bezpieczeństwo, środowisko (Kuzior 2014). Nie trudno zauważyć, że wyszczególnione

powyżej wartości kultury europejskiej pokrywają się z wartościami koncepcji zrównoważonego rozwoju. Trudno tutaj wprowadzać hierarchizację tych wartości, są one bowiem równoważnie znaczące i wzajemnie się warunkujące i dopełniające. W niniejszym artykule szczegółowo zostaną omówione dwie z nich: wolność i odpowiedzialność.

Kategoria wolności człowieka wyeksponowana została bardzo mocno w filozofii nowożytnej i rozumiana była początkowo jako niezależność, czyli wolność negatywna. Świadomość tak pojętej wolności – wolności od – implikowała konieczność uzupełnienia jej innymi wartościami (Niemczuk 2012, 28). Z kolei w Deweyowskiej (Dewey 1939) pozytywnej koncepcji wolności wolność nie jest czymś danym, trzeba i można ją osiągnąć, rzeczywista wolność oznacza możliwość pełnej samorealizacji jednostki. Taka wolność możliwa jest do osiągnięcia jedynie we właściwie funkcjonującej demokracji, rozumianej jako sposób życia polegający na „(...) partycypacji każdej jednostki ludzkiej w kształtowaniu wartości, które regulują wspólne życie ludzi, co jest konieczne zarówno z punktu widzenia ogólnego dobrobytu społecznego, jak też pełnego rozwoju istot ludzkich jako indywidualności” (Dziemi-dok 2014, 54). L. Gawor wolność zalicza do wartości rudymenatarnych (podstawowych), eksponując dwa znaczenia wolności. Pierwsze dotyczy stopnia panowania nad przyrodą, ale i samoograniczenia w stosunku do natury. Drugie skupia się na ludzkim samostanowieniu w społeczno-politycznych uwarunkowaniach. Wolność rozumiana jest tutaj jako kategoria pozytywna umożliwiająca „człowiekowi świadome, przy uwzględnieniu wszystkich ograniczeń i wyznaczonych celów, kształtowanie swej przyszłości” (Gawor 2010, 72). W koncepcji zrównoważonego rozwoju wyeksponowane są te kategorie, które wyróżniają człowieka, czyli wolności osobiste i połączone z nimi wolności polityczne z równoważącymi je obowiązkami i odpowiedzialnością. Analizując problematykę wolności w koncepcji zrównoważonego rozwoju można zauważyć liberalne akcenty jej rozumienia, jednakże prawa człowieka do indywidualnego rozwoju nie są rozumiane jako skrajny indywidualizm prowadzący do egoizmu. Wolność nie jest więc rozumiana, jak w tradycyjnym liberalizmie, wyłącznie jako wolność od (ograniczeń i przymusu). Ujęcie bliskie koncepcji zrównoważonego rozwoju znajdziemy u E. Kośmickiego, który o wolności (woli) mówi w kontekście kształtowania nowego typu człowieka – homo sustiens – wrażliwego

na potrzeby środowiska społecznego i naturalnego oraz jednocześnie za nie odpowiedzialnego (Kośmicki 2009, 216-217).

Tak więc z wolnością ściśle powiązana jest odpowiedzialność. Na gruncie etyki wolność zaliczana jest do podstawowych wartości moralnych i określana jako niezbędny warunek ludzkiego działania i właśnie odpowiedzialności – „Odpowiedzialność moralna jest możliwa jedynie w przypadku dysponowania przez podmiot moralny wolnością (wolność woli), czyli możliwością dokonywania swobodnego wyboru między, co najmniej dwoma, sposobami zachowania się wobec określonej sytuacji” (Jedynak 1994, 246).

Już na konferencji ONZ w Sztokholmie nt.: „Człowiek i Środowisko”, w przyjętej przez 113 państw świata deklaracji, wyeksponowana została odpowiedzialność za stan środowiska naturalnego z myślą o obecnym i przyszłych pokoleniach. Jednocześnie jednak podkreślone zostały niezbywalne prawa człowieka do wolności, równości i odpowiednich warunków życia oraz poszanowania godności. Mocno zatem wyartykułowana została zasada odpowiedzialności pokoleniowej i międzypokoleniowej z jednoczesnym wyeksponowaniem niezbywalności i nienaruszalności praw człowieka (Kuzior 2014, 15). Deklaracja z Rio de Janeiro w sprawie środowiska i rozwoju (1992), akcentuje głównie odpowiedzialność instytucjonalną państw, ale indywidualny wkład (indywidualna i zbiorowa odpowiedzialność) za środowisko naturalne i za drugiego człowieka jest równie istotna. W podstawowych dokumentach koncepcji zrównoważonego rozwoju określony jest zakres, podmiot, przedmiot i instancja, czyli podstawowe odniesienia relacyjne odpowiedzialności. Agenda 21, Implementacyjny Plan z Johannesburga, czy komplementarny dokument Szczytu Ziemi RIO+20 również podkreślają wagę odpowiedzialności. W koncepcji zrównoważonego rozwoju rysuje się nowy paradygmat odpowiedzialności (Kuzior 2014), który nakłada na państwa i na społeczność międzynarodową oraz na konkretnych ludzi nowe zadania i nowe zobowiązania, aktualne także w drugiej dekadzie XXI wieku.

W dobie szybko rozwijających się technologii kognitywnych i sztucznej inteligencji wolność i odpowiedzialność nabierają nowego wymiaru i nowego znaczenia (Kuzior i in. 2019, Kwilinski i Kuzior 2020). Dlatego ważna jest edukacja humanistyczna, która sięgając do korzeni filozofii antycznej (Kuzior i Zozulak 2019), pokazuje właściwe proporcje

rozwoju techniki i nowoczesnych technologii oraz rozwoju człowieka i jego specyficznie ludzkich właściwości – kognitywnych, kreatywnych, krytycznego myślenia. Postęp naukowo-techniczny ma bowiem służyć człowiekowi w jego wielokierunkowym rozwoju, a nie stępiać jego umysłowe możliwości i prowadzić do infantyilizacji gatunku ludzkiego.

Zakończenie

Katalog wartości kulturowych współczesnej Europy oparty jest na wielowiekowej tradycji i zbieżny z wartościami zawartymi w koncepcji zrównoważonego rozwoju. Różnorodne wpływy i ruchy ludnościowe wywarły niemały wpływ na kształt współczesnej kultury Europy, ale wiek XXI przyniósł nowe wyzwania i nowe problemy, warunkowane ruchami migracyjnymi i procesami globalizacji. Współczesną Europę cechuje synkretyzm wpływów i zależności różnych wartości, postaw, zachowań, aspiracji poszczególnych jednostek. W tej nowej rzeczywistości kulturowej pojawiają się liczne zagrożenia związane z:

- a) degradacją środowiska naturalnego,
- b) pracoholizmem, anonimowością i dehumanizacją życia społecznego oraz rozpadem więzi międzyludzkich (rodzinnych, zawodowych, sąsiedzkich),
- c) degradacją intelektualną powodowaną nowoczesnymi technologiami ICT i informatyzacją życia kulturowego,
- d) analfabetyzmem funkcjonalnym, powodującym brak umiejętności rozumienia poleceń werbalnych,
- e) powierzchownością edukacji,
- f) przeciążeniem informacyjnym i coraz powszechniejszą dezinformacją i manipulacją,
- g) degradacją rodzimej kultury przez napływ obcych, często diametralnie różnych wzorców kulturowych,
- h) kształtowaniem się nowego modelu człowieka w oparciu o kult młodości,
- i) sztucznym kreowaniem środowiska i funkcjonowaniem w wirtualnym świecie (Chodubski 2012, 29-31).
- j) bezrobociem technologicznym (Kuzior 2017),
- k) chorobami cywilizacyjnymi i uzależnieniami,
- l) pogłębiającym się dystansem społecznym wywołanym pandemią Covid-19.

B. Skarga zagrożenia dla kultury i wartości kulturowych Europy upatruje w ignorancji dla znaczenia tradycji antycznych, stwierdzając, że kultura europejska traci przez to coś najważniejszego z punktu widzenia wartości, czyli dobro i prawdę, które mogą być zastąpione przez siłę i przemoc (Skarga 2007, s. 63-66; Marszałek-Kotzur 2017).

Jaka będzie kultura Europy za kilka, kilkanaście lat? Co zostanie z ukształtowanych przez stulecia wartości wyróżniających kulturę europejską, afirmującą człowieka w jego indywidualnym i społecznym rozwoju? Pytania te pozostają otwarte. Ale przed humanistami leży poważne zadanie kształtowania i krzewienia kultury wartości.

Literatura

- BAUMAN, Z. (2005): *Europa nieskończona przygoda*. Kraków: WYDAWNICTWO LITERACKIE.
- CIĄŻELA, H. (2017): Wobec kryzysu humanitarnej wrażliwości. O potrzebie nowej etyki globalnej. In: Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej seria: *Organizacja i Zarządzanie*, 112, 109 – 121.
- CHODUBSKI, A. (2012): Wartości globalizacyjne w rzeczywistości kulturowej Europy Wschodniej. In: *Eastern Review*, t. 1.
- Deklaracja z Johannesburga w sprawie zrównoważonego rozwoju. Available online at: http://www.mipe.oswiata.org.pl/rozwoj/doc/Deklaracja_z_Johanesburga.pdf.
- Deklaracja z Rio de Janeiro w sprawie środowiska i rozwoju. Available online at: http://www.mipe.oswiata.org.pl/rozwoj/doc/deklaracja_z_rio.pdf.
- DEWEY, J. (1939): *Democracy and Educational Administration*, przedruk w: J. Ratner, *Intellegence in the Modern World*, New York.
- DYCZEWSKI, L. (1993): *Kultura polska w procesie przemian*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- DZIEMIDOK, B. (2014): *Amerykańska aksjologia i estetyka XX wieku. Wybrane koncepcje*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie SEDNO.
- GAWOR, L. (2010): Filozofia zrównoważonego rozwoju – preliminaria. In: *Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development*, 2, 69-76.
- Implementacyjny Plan z Johannesburga/Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development. Available online at: http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf.
- JEDYNAK, S. (red.) (1994): *Mały słownik etyczny*. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza BRANTA.

- Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Available online at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT>
- KOŁAKOWSKI, L. (2010): Szukanie barbarzyńcy. Złudzenie uniwersalizmu kulturowego. In: Kołakowski L. (2010): *Nasza, wesola apokalipsa. Wybór najważniejszych esejów*. Kraków: ZNAK.
- KOŚMICKI, E. (2009): Główne zagadnienia ekologizacji społeczeństwa i gospodarki. Białystok: EkoPress.
- KUZIOR, A. (2014): *Aksjologia zrównoważonego rozwoju*. Bańska Bystrzyca: BELIANUM.
- KUZIOR, A. (2017): Problem bezrobocia technologicznego w perspektywie rozwoju Przemysłu 4.0. In: *Etyka Biznesu i Zrównoważony Rozwój. Interdyscyplinarne studia teoretyczno-empiryczne*, 4, 31-38.
- KUZIOR, A., KWILINSKI, A., & TKACHENKO, V. (2019): Sustainable development of organizations based on the combinatorial model of artificial intelligence. In: *Entrepreneurship and Sustainability*, 7(2), 1353-1376.
- KUZIOR, A., ZOZULAK, J. (2019): Adaptation of the Idea of Phronesis in Contemporary Approach to Innovation. In: *Management Systems in Production Engineering*, 27(2), 84-87.
- KWILINSKI, A., KUZIOR, A. (2020). Cognitive technologies in the management and formation of directions of the priority development of industrial enterprises. In: *Management Systems in Production Engineering*, 28(2), 133-138.
- LAZARI-PAWŁOWSKA, I. (1984): Trzy pojęcia tolerancji. In: *Studia Filozoficzne*, 8, 105-118.
- ŁOBOCKI, M. (2005): *Teoria wychowania w zarysie*. Kraków: Oficyna Wydawnicza IMPULS.
- MEADOWS, D. H. et al. (1972): *The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books.
- MARSZAŁEK-KOTZUR, I. (2017): Problem imigracji a kondycja europejskiej kultury w świetle rozważań filozoficznych Barbary Skargi i Leszka Kołakowskiego. In: *Etyka Biznesu i Zrównoważony Rozwój. Interdyscyplinarne studia teoretyczno-empiryczne*, 4, 39-51.
- MESAROVIĆ, M., PESTEL, E. (1974): *Mankind at the turning point*. New York: Reader's Digest Press.
- NIEMCZUK, A., (2012): *Diagnoza i terapia aksjologii*, w: *Aksjologia współczesności. Problemy i kontrowersje*, red. B. Truchlińska. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Our Common Future*, (1987): World Commission on Environment and Development. Oxford-New-York: Oxford University Press.
- Przyszłość jakiej chcemy* (Future we want). Available online at: http://www.mos.gov.pl/g2/big/2012_12/927b84fcb58c51d3731bd08dc2ff700d.pdf.

- SKARGA B. (2007): Człowiek to nie jest piękne zwierzę. Kraków: ZNAK.
- ŚWIĄTKIEWICZ, W. (2020): Pamięć i wspólnota/Memory and community.
In: *Sociologia a Spoločnosť* 5/1, 39-56.
- ŚWIĄTKIEWICZ, W. (2002): Symbole europejskiej tożsamości. In: *Studia Etnologiczne i Antropologiczne* 6, 13-27.
- ZOZULAKOVÁ, V. (2018). Value of Humanities and Humanities Research. Exploring the Influence of Byzantine Value System in Slavic Environment. In: *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej seria: Organizacja i Zarządzanie*, 122, 221-228.
- ŻUK, G. (2016.). *Edukacja aksjologiczna. Zarys problematyki*. Lublin: WYDAWNICTWO UMCS
- WALZER, M. (1999): *O tolerancji*. Warszawa: PIW.

Prof. PŚ. dr hab. Aleksandra Kuzior, PhD

Silesian University of Technology
Faculty of Organization and Management
Department of Applied Social Sciences
26-28 Roosevelt Str.
41-800 Zabrze, Poland
e-mail: aleksandra.kuzior@polsl.pl
ORCID: 0000-0001-9764-5320